

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

«ΕΞΑΡΧΕΙΑ 1974-2004: ΣΧΕΔΙΑΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΝΤΕΛΕΖΙΑΝΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ»*

Δημήτρης Ιωάννου¹

Η διατριβή αποτελεί μια απόπειρα διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους τα Εξάρχεια, μια ιστορική συνοικία του αθηναϊκού κέντρου, απέκτησαν σταδιακά μετά τη μεταπολίτευση τη φήμη του επικίνδυνου, ανομικού γκέτο σε συνδυασμό με τον, θετικό ή αρνητικό, ανάλογα με τη θέση εκφοράς, ρόλο της χωρικής εστίας της «αντίστασης στην εξουσία». Τα δύο κύρια πεδία αναφοράς αυτής της εικόνας, το πολιτικό («αναρχικοί») και το κοινωνικό («αλητεία», «ναρκωτικά» κ.λπ.) συμπίπτουν στον φαντασιακό τοπολογικό χώρο του «περιθωρίου», ο οποίος βρήκε στον γεωγραφικό-κοινωνικό χώρο των Εξαρχείων (με όλη την ιδιαίτερη προϊστορία του) μιαν ακριβή αντιστοίχιση². Από αυτή την άποψη, τα Εξάρχεια αποτελούν προνομιακό πεδίο διερεύνησης των πολύπλευρων σχέσεων χώρου-εξουσίας, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας.

Το πρώτο μέρος της διατριβής διερευνά τη σχέση εξουσίας και χώρου από θεωρητική άποψη, με κύρια φιλοσοφική/θεωρητική αναφορά την οντολογική διάσταση του έργου του Gilles Deleuze σε συνδυασμό με τις επεξεργασίες του Michel Foucault. Στις τελευταίες, η διερεύνηση των μετασχηματισμών της εξουσίας ανέδειξε ταυτόχρονα την εγγενή χωρική της διάσταση,

αλλά και τη σχέση της με τα συστήματα παραγωγής γνώσης και με τις διαδικασίες διαμόρφωσης των σύγχρονων υποκειμένων. Ωστόσο, η βασική θεωρητική αναφορά της διατριβής είναι, όπως φαίνεται από τον υπότιτλο ήδη, ο Deleuze, και ο λόγος είναι πως το δικό του φιλοσοφικό σχέδιο (που βρισκόταν σε ανοιχτό διάλογο με την παράλληλα αναπτυσσόμενη στις φυσικές επιστήμες «θεωρία της πολυπλοκότητας») επέτρεπε την ένταξη των πολύτιμων επεξεργασιών του Foucault σε μια εμμενή οντολογία του κοινωνικού με οικουμενική ισχύ, χωρίς περιορισμό στα συγκεκριμένα ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια στα οποία αυτές αναφέρονταν, απαιτώντας ταυτόχρονα τη θέαση των πραγμάτων στη μη-αναγώγιμη ιστορικότητα και χωρικότητά τους, δηλαδή την ενδεχομενικότητα, την υλικότητα και τις εξωτερικές σχέσεις τους.

Με βάση αυτά, στο δεύτερο μέρος διαμορφώνονται παράλληλα, αφενός μια οπτική για το πεδίο/αντικείμενο της έρευνας, βασισμένη στην ντελεζιανή έννοια των «συναρμολογημάτων» ως των σύνθετων, ετερογενών και δυναμικών μηχανισμών υλοποίησης της κοινωνικής πραγματικότητας, και αφετέρου μια μεθοδολογία προσέγγισης του βασισμένη κυρίως στη φουκωϊκή ανάλυση λόγου του ημερήσιου Τύπου

* Συνοπτική παρουσίαση διδακτορικής διατριβής, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τμήμα Π: Πολεοδομίας-Χωροταξίας. Συμβουλευτική Επιτροπή: *Μαρία Μαντουβάλου*, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΜΠ (επιβλέπουσα), *Ιωάννα Κανταντζόγλου*, τ. Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ, *Μαρία Μαυρίδου*, τ. Επίκουρη Καθηγήτρια ΕΜΠ. Ημερομηνία υποστήριξης: 22/03/2016.

1. Δρ. Αρχιτέκτων-πολεοδόμος ΕΜΠ, diaa23@gmail.com

(εστιάζοντας για διάφορους λόγους στην *Ελευθεροτυπία*), με τον διπλό στόχο να αποκαλυφθούν απ' τη μια οι μηχανισμοί συγκρότησης των «Εξαρχείων» ως συστατικού αντικειμένου λόγου του μεταλλασσόμενου ηγεμονικού λογοθετικού σχηματισμού της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, και απ' την άλλη να αναδειχθεί ο ιδιαίτερος χωρικός ρόλος των Εξαρχείων στη μεταβαλλόμενη κοινωνικοπολιτική γεωγραφία της περιόδου.

Το τρίτο, καθαυτό ερευνητικό, σκέλος της διατριβής αποτελείται από τρία μέρη.

Στο πρώτο εξ αυτών παρουσιάζεται η σταδιακή ανάπτυξη των «Εξαρχείων» κατά την περίοδο της πρώιμης μεταπολίτευσης (1974-1980), τόσο ως αντικειμένου πολλαπλών και ενίοτε ανταγωνιστικών λόγων, που όμως συνδιαμορφώνουν έναν οιοσδήποτε σταθερό ιδεολογικο-πολιτικό σχηματισμό, όσο και ως συνιστώσας μιας σειράς χωρικών πρακτικών, διεκδικήσεων και αναδιατάξεων. Η εξέταση αυτής της διπλής ανάπτυξης ξεκινά με την εξέταση της υπόθεσης ότι η εξέγερση του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο 1973 αποτέλεσε «ιδρυτικό συμβάν» των μεταπολιτευτικών Εξαρχείων, τόσο λόγω της βαρύτητας της πολιτισμικής συνιστώσας για το φοιτητικό αντιδικτατορικό κίνημα, όσο και λόγω της απόθησης αυτής της σημασίας εκτός του κομματικο-πολιτικού «πεδίου κανονικότητας» που προσπάθησε να ενσωματώσει συμβολικά την εξέγερση τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια.

Αντίστοιχα, οι πρώτες μεταπολιτευτικές διαδηλώσεις ανέδειξαν ένα πολύ σημαντικό χωρικό/συμβολικό δίπολο (Βουλή/Πολυτεχνείο) με συμπληρωματικά και ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά (αστικός κοινοβουλευτισμός/λαϊκή αγωνιστικότητα), το νόημα του οποίου παρέμεινε ως ανοιχτό διακύβευμα και ειδική αφορμή αγωνιστικών εκδηλώσεων, ενώ οι

πρώτες συγκρούσεις της περιόδου ανάμεσα σε διαδηλωτές και αστυνομία επιβεβαίωσαν επίσης την καθοριστική σημασία των βασικών χαράξεων του αθηναϊκού κέντρου και της διασποράς των χώρων πολιτικής και συμβολικής ισχύος σε αυτό μέσα από την ανάπτυξη επαναλαμβανόμενων μοτίβων στην κινητικότητα και επιτελεσματικότητα των αντιμαχόμενων πλευρών.

Η μελέτη των ανταγωνιστικών αυτών εκδηλώσεων οδηγεί στη διερεύνηση της λογοθετικής διασποράς των όρων που επιστρατεύθηκαν για να κατονομάσουν τα ανταγωνιστικά υποκείμενα που αναδείχθηκαν μέσα από αυτές –«εξτρεμιστές», «προβοκάτορες», «κουκουλοφόροι», «αριστεριστές»– διατυπώνοντας παράλληλα υποθέσεις για την υλική αντιστοιχία και την ιδεολογική λειτουργία των όρων αυτών. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται φυσικά στους «αναρχικούς», των οποίων η λογοθετική καθιέρωση πιθανότατα αντιστοιχεί και στην υλική και εκφραστική τους εδαφικοποίηση στον χώρο των Εξαρχείων, η ταύτισή τους όμως με αυτά αποτέλεσε και λογοθετική τακτική της πολύπλευρης καταστολής του ευρύτερου (χωρικά και πολιτικά) «αυτόνομου» κινήματος στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Το δεύτερο ερευνητικό μέρος εξετάζει την παγίωση των «Εξαρχείων» ως περιθωριακού κοινωνικού χώρου. Με αφορμή τις καταλήψεις στέγης που ξεκινούν από τη γειτονιά στα τέλη του 1981, τα Εξάρχεια εξετάζονται ως η «ετεροτοπία» ενός «μειονοτικού» συναρμολογήματος το οποίο, ιδίως μετά τη φονική καταστολή των πολιτικών του συνιστωσών στο «Πολυτεχνείο 1980», στρέφεται προς τις προϋπάρχουσες υποπολιτισμικές του συνάψεις, που έπαιζαν σημαντικό ρόλο σε δύο συμπλοκές και αλληλοτροφοδοτούμενες διαδικασίες που εξελίσσονται καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 στα Εξάρχεια: την αυ-

τοσυγκρότησή τους ως ένα είδος παραισθητικής ελευθεριακής ουτοπίας (προκειμένου να εκτεθεί το κυρίαρχο κοινωνικό υπόδειγμα ως ακόμα πιο απατηλό), και την κατάδειξή τους ως ένα είδος ανομικής δυστοπίας (προκειμένου να προβληθεί ο «υπόλοιπος» κοινωνικός και αστικός χώρος, με όλα του τα προβλήματα, ως προτιμητέος).

Η επόμενη περίοδος ενδιαφέροντος είναι η ταραγμένη διετία 1984-1986 που ξεκίνησε με τις αστυνομικές «Επιχειρήσεις Αρετή» κατά των *punks* της πλατείας Εξαρχείων, οι αποτρόπαιες φιγούρες των οποίων λειτούργησαν ως μετωνυμία ενός ευρύτερου «κοινωνικού προβλήματος» («κρίση της νεολαίας») που την εποχή εκείνη απασχολεί την κοινή γνώμη σε διάφορες υποπολιτισμικές εκδοχές και μορφές παραβατικότητας με κοινό παρονομαστή το ροκ³. Εντούτοις, οι ανακοινώσεις της Γενικής Γραμματέως Νέας Γενιάς της περιόδου αναδεικνυαν ως πρόβλημα των Εξαρχείων, όχι την αναζήτηση υποπολιτισμικών ταυτοτήτων από τους νέους, αλλά αντίθετα την υποτιθέμενη παρεμπόδιση της από τη συμπεριφορά των «αυτόκλητων αντιεξουσιαστών», υποδεικνύοντας τις πολιτικές-ιδεολογικές διαστάσεις και στοχεύσεις των αστυνομικών επιχειρήσεων.

Η περίοδος που ακολουθεί χαρακτηρίζεται από διαδοχικά επεισόδια αστικών ταραχών (επίσκεψη Λεπέν, κατάληψη Χημείου, δολοφονία Καλτεζά, αντιπυρηνικές διαδηλώσεις) τα οποία σε μεγάλο βαθμό εντοπίζονται και περιορίζονται στα Εξάρχεια ή εμπλέκουν το αναρχικό/αντιεξουσιαστικό συναρμολόγημα με τη δεδομένη χωρική αναφορά. Οι μηχανισμοί πυροδότησης των συγκρούσεων, η εμπλοκή νέων δρώντων σε αυτούς (όπως οι κρατικές ΜΕΑ) και η ευρύτερη πολιτικο-οικονομική συγκυρία (το νεοφιλελεύθερο «Πρόγραμμα Σταθερότητας»), καθιστούν βάσιμη την υπόθεση πως η βίαιη κλιμάκωση απο-

τελούσε πιθανότατα στρατηγική κρατική επιλογή αντιπερισπασμού από τα κεντρικά πολιτικά επίδικα της περιόδου, με τη χωρική της διάσταση να ισορροπεί ανάμεσα στη συντήρηση μιας γενικευμένης αίσθησης απειλής και στον τοπικό περιορισμό της προκειμένου να μην πραγματοποιηθεί.

Η επεισοδιακή αυτή περίοδος κλείνει με το σχέδιο ανάπτυξης των Εξαρχείων που αναγγέλθηκε και εκπονήθηκε από το ΥΠΕΧΩΔΕ ως αντίδοτο στο διπλό πρόβλημα της νεανικής παραβατικότητας και της πολεοδομικής υποβάθμισης. Το σχέδιο που, αν και προετοιμάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον ημερήσιο Τύπο (ιδίως, το τελευταίο διάστημα, με μια χωροποίηση του προβλήματος της τοξικομανίας), δεν συζητήθηκε σε αυτόν σχεδόν καθόλου, είχε ως ρητά διατυπωμένους στόχους την απομάκρυνση «οχλουσών» δραστηριοτήτων από την περιοχή και την προσέλκυση υψηλότερων εισοδημάτων. Οι ποικίλες αντιδράσεις που προκάλεσε το σχέδιο – από συναυλίες και ανοιχτές συζητήσεις στη γειτονιά μέχρι βομβιστικές ενέργειες – συντέιναν στη μη εφαρμογή του, αν και πιθανότατα αυτή ήταν αποτέλεσμα πιο σύνθετων διεργασιών.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος, παρουσιάζεται πιο συνοπτικά η επόμενη μακρά περίοδος έως το 2004, κατά την οποία τα «Εξάρχεια», παρά τα εν πολλοίς παγιωμένα χαρακτηριστικά τους ως αντικείμενο του δημόσιου λόγου, εξακολουθούν να μεταλλάσσονται. Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1990, παρατηρείται μια προϊούσα απεδαφικοποίηση και του ανταγωνιστικού και του υποπολιτισμικού συναρμολογήματος, η οποία ξεκινά με τη διασπορά των καταλήψεων στέγης και την έκρηξη των φοιτητικών και μαθητικών κινητοποιήσεων τη διετία 1989-1991, συνεχίζεται με τη διάσπαση της «ανεξάρτητης» μουσικής σκηνής, και κορυφώ-

νεται με το Πολυτεχνείο 1995. Οι δύο πρώτες διαδικασίες λαμβάνουν χώρα εν πολλοίς μακριά από την προσοχή των ΜΜΕ, τα οποία εστιάζουν μόνο στις πιο θεαματικές και εκδηλώσεις της πρώτης και μάλιστα, στην περίπτωση τουλάχιστον της «Ελευθεροτυπίας», με αμφίθυμο και μεταβαλλόμενο τρόπο: ενώ συμβάντα όπως η δολοφονία του Τεμπονέρα, ο δολοφονικός εμπρησμός του «Κάπα Μαρούσης» και η πυρπόληση της Πρυτανείας του ΕΜΠ αποδίδονται σχεδόν ευθέως σε παρακρατικές πρακτικές του αυταρχικού νεοφιλελευθερισμού της περιόδου, οι «αντιεξουσιαστές» αντιμετωπίζονται όλο και πιο εχθρικά ως εκφραστές ενός ανορθολογικού περιθωρίου και βασικοί υπαίτιοι του μαρασμού του κινήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, το Πολυτεχνείο το 1995 αποτέλεσε τομή, τόσο για τις λογοθετικές αναπαραστάσεις των «κουκουλοφόρων» (μια και, αντί για «πενήντα χούλιγκαν των Εξαρχείων», αποκαλύπτεται ότι στην κατάληψη συμμετείχαν αρχικά πάνω από επτακόσιοι νεαροί, οι περισσότεροι μεσοαστικής προέλευσης) όσο και για το ίδιο το πολλαπλό συναρμολόγημα των Εξαρχείων που σχεδόν διαλύθηκε.

Σε ό,τι αφορά την τελευταία χρονική φάση της μελέτης, από το 1996 έως το 2004, την περίοδο του λεγόμενου «εκσυγχρονισμού» και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η ανάλυση στρέφεται στη συνοπτική εξέταση του νεοφιλελευθερισμού ως υποδείγματος παραγωγής μιας αυτόνομης, ανταγωνιστικής υποκειμενικότητας αλλά και στις θεσμικές και νομοθετικές αλλαγές απ' τη μια, και στις μεταλλαγές της δημόσιας σφαίρας απ' την άλλη, που διαμόρφωσαν μια ιδιαίτερη τεχνολογία παραγωγής νεοφιλελεύθερης υποκειμενικότητας στην Ελλάδα της περιόδου.

Επιστρέφοντας στο κατεχοχόν πεδίο της έρευνας, το ενδιαφέρον εστιάζεται στις ειδικές μορφές χωρι-

κής διαχείρισης των καταστάσεων «έκτακτης ανάγκης» (μαζική παρουσία αστυνομικών δυνάμεων, προληπτική καταστολή, χρήση τεχνολογικών μέσων για την επιτήρηση του χώρου και τον σχεδιασμό των επεμβάσεων, προληπτική χωροθέτηση θυλάκων/ζωνών εξαιρέσης), οι οποίες συνθέτουν ένα γενικευμένο υπόδειγμα χωρικού ελέγχου που αναπτύσσεται παράλληλα με το πολύμορφο και πρωτεϊκό «κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης» αλλά και τη νομοθετική/θεσμική θωράκιση του Κράτους (ιδίως μετά την «11η Σεπτεμβρίου» 2001). Τέλος, με αφορμή την ανάπτυξη της πλατείας Εξαρχείων εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, στη διατριβή περιγράφεται εν συντομία το πλαίσιο σχεδιασμού και παραγωγής των «μεγάλων έργων», στο οποίο μοιάζει και αυτή να εντάσσεται, παρά τη μικρή της κλίμακα.

Κατά τα δέκα και πλέον χρόνια που μεσολάβησαν από το όριο της έρευνας, τα Εξάρχεια, παρότι με μια έννοια μοιάζουν «στάσιμα» και πολυπλεύρως «ξεπερασμένα» από τα ζητήματα που έχουν εν τω μεταξύ αναδυθεί και εξελιχθεί, εν τούτοις εξακολουθούν και παραμένουν, με τη μία ή την άλλη αφορμή, στην επικαιρότητα. Αυτό το παράδοξο είναι βέβαια μόνο φαινομενικά τέτοιο: είναι ακριβώς η στρωματική σταθεροποίηση των Εξαρχείων που τους διασφαλίζει μια θέση στον τρέχοντα πολιτικό λόγο ως ένα παγιωμένο αντικείμενο, που εγείρει μονίμως του ίδιου τύπου διαμάχες και πολεμικές, αν και οι αφορμές ανάδυσής τους στην επικαιρότητα ποικίλουν, αντανακλώντας όπως πάντα ευρύτερες χωροκοινωνικές μεταλλαγές.

Σημειώσεις

2. Βασικά στοιχεία αυτού του χωρικού και ιστορικού υποβάθρου: α) η φυσική οριοθέτηση από το λόφο του Στρέφου, τα στενά «ακανόνιστα» δρομάκια (πολλά από τα

οποία διατηρούνται) βορειοανατολικά της πλατείας Ομονοίας, η συρραφή δύο, διαφορετικών διευθύνσεων, ιπποδάμειων καννάβων (οδός Θεμιστοκλέους, πλατεία Εξαρχείων), β) η εγγύτητα (αλλά όχι η ταύτιση) με το καθαυτό συμβολικό και θεσμικό κέντρο της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στη χώρα, γ) η χωροθέτηση μεγάλων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και σχολών στα όρια της γειτονιάς, που είχε ως αποτέλεσμα την προσέλκυση αφενός φοιτητικού/νεανικού πληθυσμού και αφετέρου συμβατών και συμπληρωματικών χρήσεων (τυπογραφεία, εκδοτικοί οίκοι, βιβλιοπωλεία, αλλά και υποδομές εστίασης, αναψυχής κ.λπ.) που συνέτειναν στη σταδιακή εγκατάσταση στην περιοχή καλλιτεχνών, διανοούμενων κ.λπ., δ) λόγω των προηγούμενων, η περιοχή είχε μακρά (αν και όχι ιδιαίτερα πυκνή) ιστορία φοιτητικών ξεσηκωμών και συγκρούσεων με την αστυνομία, με διάφορες αφορμές.

3. Ο εντοπισμός (και αυτού του προβλήματος στα Εξάρχεια οφείλεται, αφενός στο ότι αυτά αποτελούσαν πια αναγνωρισμένη εστία περιθωριακών, αφετέρου στη μετακόμιση εκεί πολλών ροκ στεκιών από την υπό ανάπλαση Πλάκα, ήδη από τα τέλη του 1983. Με αυτή την αφορμή, στη διατριβή επιχειρείται και μια συνοπτική παρουσίαση του «ανεξάρτητου» rock/post-punk υποπολιτισμικού μορφώματος της εποχής, το οποίο ήταν εν μέρει συνέχεια και εν μέρει ανταγω-

νιστική μετεξέλιξη του «μειονοτικού» αντίστοιχου της προηγούμενης δεκαετίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Allen, J. (2003). *Lost Geographies of Power*. Oxford: Blackwell.
- De Landa, M. (2002). *Intensive Science and Virtual Philosophy*. London & New York: Continuum.
- De Waresquiel, E. (Επιμ.) (1999). *Ο Αιώνας των Ανατροπών: Το Λεξικό των Κινημάτων Αμφισβήτησης στον 20ο Αιώνα*. Αθήνα: Οξύ.
- Deleuze, G. (1988). *Foucault*. London & New York: Continuum.
- Fowler, R. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London & New York: Routledge.
- Patton, P. (2000). *Deleuze and the Political*. London & New York: Routledge.

Ελληνόγλωσση

- Βαμβακάς Β., Παναγιωτόπουλος Π. (Επιμ.) (2010). *Η Ελλάδα στη Δεκαετία του '80: Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό Λεξικό*. Αθήνα: Το Πέρασμα.

Μπελαντής, Δ. (2004). *Αναζητώντας τον «Εσωτερικό Εχθρό»: Διαστάσεις της Αντιτρομοκρατικής Πολιτικής*. Αθήνα: Προσκήνιο.

Σούζας, Ν. (2015). *«Μη Μιλάς για Θάνατο, Μωρό μου»: Πολιτική και Κουλτούρα στο Ανταγωνιστικό Κίνημα στην Ελλάδα (1974-1998)*. Θεσσαλονίκη: Ναυτίλος.

Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*. Αθήνα: Ράππα.

Η διατριβή συνοδεύεται από πολυσέλιδο παράρτημα με τα δημοσιεύματα (προερχόμενα κυρίως από την *Ελευθεροτυπία* και προσβάσιμα στη Βιβλιοθήκη Μικροταινιών της Βουλής) τα οποία συγκρότησαν το βασικό αρχείο της έρευνας.